

Våre prinsipper for miljø, etikk, samfunnsansvar og bærekraft

Gjelder for	Alle i konsernet som inngår avtaler med kunde eller leverandører, og alle som utarbeider ulike styrings- eller policydokument og retningslinjer for vår forretningsvirksomhet.
Ansvarlig for overholdelse/compliance	Leder risiko og compliance

Revisjonshistorikk:

Dato	Versjon	Beskrivelse	Forfatter	Godkjent av
07.06.2018	1.0	Etablering av dokument	Vidar Solheim, Erling Hagen, Ellen Møllerplass, Jostein Sørboen, Knut Oscar Fleten	

Innhold

1	Bakgrunn og formål.....	4
2	Vår virksomhets forhold til bærekraft.....	4
2.1	Miljø.....	4
2.2	Etikk.....	6
2.3	Arbeidsvilkår.....	6
2.4	Menneskerettigheter.....	6
2.5	Leverandører.....	6
2.6	Hvitvasking og terrorfinansiering.....	7
3	Ansvarlig forvaltning og ansvarlig kreditt.....	7
3.1	Våre fondsleverandører - bankvirksomheten.....	7
3.1.1	Vår rolle.....	7
3.1.2	Organisasjon, kapasitet og kompetanse.....	8
3.1.3	Vurdering av etikk, miljø, samfunnsansvar og bærekraft i forvaltning.....	8
3.1.4	Åpenhet og påvirkning.....	8
3.1.5	Håndtering av fondsprodukter.....	8
3.1.6	Operativ produkthåndtering.....	9
3.1.7	Prosess for vurdering av produkter.....	9
3.1.8	Kvalitative kriterier ved vurdering av nye og eksisterende spareprodukt.....	9
3.1.9	Øvrig oppfølging.....	9
3.1.10	ESG (Environmental, Social and Governance).....	10
3.2	Våre egne investeringer og eierposisjoner.....	10
3.3	Ansvarlig kreditt - Bankvirksomheten.....	10
3.3.1	Førende prinsipp for etikk, bærekraft, eierstyring og sosiale forhold i virksomhetene.....	11
3.3.2	Spesielt om selskaper der vi gjennom restrukturering overtar eierposisjoner.....	12
4	Våre krav og forventninger til enkeltbransjer.....	12
4.1	Omstridt våpenproduksjon, pornoindustri og tobakksindustri.....	13
4.2	Utnytte kriser eller sårbare individer.....	13
4.3	Likestilling og barnearbeid.....	13
4.4	Gruvedrift.....	13
4.5	Kullkraft, kullutvinning og annen kontroversiell energiproduksjon.....	14
4.6	Bærekraftig landbruk og skogdrift.....	14
4.7	Vannvern.....	14
4.8	Vern av naturmangfold.....	14
4.9	Fiskeri.....	15
4.10	Genmodifiserte organismer.....	15
4.11	Miljøgifter.....	15
4.12	Oppdrettsnæringen.....	15
4.13	Bærekraftig finansiering.....	15
4.14	Økt andel sertifisert gjeld og green bonds.....	16
4.15	Eiendomsselskaper og eiendomsutvikling.....	16

Våre prinsipper for miljø, etikk, samfunnsansvar og bærekraft

4.16	Transport og luftfart.....	16
4.17	Energiproduksjon og ren energi.....	16
4.18	Skog og tømmerindustri.....	16
5	Vedlegg.....	17
5.1	Aktuelle linker.....	17

1 BAKGRUNN OG FORMÅL

Hensynet til miljø, samfunnsansvar og bærekraft er styrende for all vår virksomhet. Høy etisk standard og troverdig forretning i samarbeid med kunder, leverandører, myndigheter og samfunnet vi er en del av skal kjennetegne alt vi foretar oss. Dette reguleres gjennom rammeverk i norske lover og forskrifter, samt våre egne retningslinjer, strategier og policyer. Videre er vårt arbeid basert på internasjonale normer som FNs konvensjoner.

2 VÅR VIRKSOMHETS FORHOLD TIL BÆREKRAFT

Vi jobber med bærekraft, miljø og samfunnsansvar på tre nivå:

- vår rolle i å påvirke våre kunder i rett retning i et lokalt, nasjonalt og globalt perspektiv
- vår rolle som bedrift
- vår rolle i å utvikle produkter som stimulerer til gode valg og å gi god rådgiving.

Vi har ambisjoner om å være ledende i våre bransjer til å utvikle gode produkter og tjenester som stimulerer våre kunder til gode valg ut fra et globalt bærekraftsperspektiv. Vi stiller krav og forventer at våre samarbeidspartnere og produktleverandører aktivt jobber med bærekraft, miljø og samfunnsansvar.

Når vi gjør forretningsbeslutninger tar vi hensyn til miljø, arbeidstakerrettigheter, samfunnsansvar, menneskerettigheter, korrupsjon og eierstyring. Vi arbeider for at våre leverandører skal oppfylle offentlige standarder til bærekraft. Vi arbeider også for å redusere miljøpåvirkningen som vår direkte virksomhet har. Vår bærekraftsuksess er avhengig av kompetente og fornøyde medarbeidere som handler i samsvar med våre etiske retningslinjer.

2.1 MILJØ

Miljø og bærekraft er to viktige begreper som vil sette sitt preg på næringslivet i årene fremover. Myndighetene er opptatt av å stimulere til miljøriktige valg, men deres fremste rolle er å være lovgivende myndighet. Vi kommer til å oppleve stadig nye og strengere krav til miljø, bærekraft og rapportering fra det offentlige, både nasjonalt og internasjonalt. Et eksempel er forbudet mot salg av nye bensin- og dieslbiler fra 2025. Vi i SpareBank1 Hallingdal Valdres er opptatt av å gi god informasjon og veiledning for å stimulere våre kunder til gode miljøvalg. Innføring av ulike finansieringsordninger som miljølån, sollån og varmepumpelån treffer mange av våre kunder. Vi kommer til å jobbe videre med å lansere nye tjenester og produkter under vårt miljøstempel – «sammen for en grønn framtid». SpareBank1 Hallingdal Valdres ønsker å være en pådriver innenfor våre bransjer med å hjelpe våre kunder til å tenke miljø. Vi ønsker å bidra til å demme opp for de miljømessige utfordringene som bl.a påpekes i [OECDs miljøutsyn til 2030](#).

Konsernet har følgende miljøstrategi:

Vi skal møte miljøutfordringen slik:

- Effektiv ressursbruk og miljøriktige løsninger i hverdagen. Dette synliggjøres i eget miljøregnskap.
- Stimulere ansatte til større miljøbevissthet gjennom ulike tiltak internt.
- Videreutvikle tjenester ovenfor kunder som stimulerer kundene til gjennomføring av ulike miljøtiltak.
- Utvikle eget miljøkonsept og være en pådriver for at SpareBank 1 gjør noe tilsvarende.

Strategisk mål:

- Være foregangsvirksomheter innenfor egne bransjer til å utvikle tjenester som stimulerer våre kunder til gjennomføring av miljøtiltak.
- Utvikle miljøbevisste ansatte gjennom ulike miljøtiltak i organisasjonen.

Konsernet er lokalisert i et distrikt med relativt store reiseavstander. I tillegg har konsernet en desentralisert organisering som naturlig generer en del reisevirksomhet mellom avdelingskontorene. Ut fra dette har konsernet iverksatt tiltak som skal gi positive effekter for miljøet i den daglige driften. Et mål er å redusere reisevirksomheten.

Konsernet skal kontinuerlig ha fokus på å minimere den negative miljøpåvirkningen gjennom reduksjon av energiforbruk og papir, bedre avfallssortering, økt resirkulering og gjenbruk av elektronisk avfall.

For å få bedre oversikt over hvilken påvirkning konsernet har på det ytre miljø, utarbeider konsernet en årlig miljørapport for å kunne identifisere utslipp, tallfeste forurensningen og gjøre konsernet i stand til å redusere påvirkningen på det ytre miljøet.

Analysen er basert på den internasjonale standarden «[A Corporate Accounting and Reporting Standard](#)», utviklet av «the Greenhouse Gas Protocol Initiative» - GHG protokollen. ISO standard 14064-1 er basert på denne. Rapporteringen dekke forbruk i forbindelse med transport, energi, avfall og reiser. Det er et viktig prinsipp at vi skal søke å redusere vår påvirkning av miljøet, og gjøre målrettede tiltak overfor forbruket med størst miljøbelastning.

For 2017 har konsernets viktigste tiltak vært:

- Fortsatt reduksjon i reiseaktiviteten gjennom mer bruk av videokonferansesystem og bruk av applikasjonen Skype til nettmøter.
- Lansert Sollån til finansiering av solcelleanlegg og Varmepumpelån til finansiering av varmpumper. Disse produktene kommer i tillegg til Miljølån som ble lansert i 2016.
- Gunstig tilbud på finansiering av elbil til kundene.
- Lansert rimelig finansiering av elbil for ansatte.
- Kjøpt inn tre elbiler i konsernet som de ansatte disponerer til transport mellom kontor og til eksterne kurs/møter.
- El-sykler til bruk i nær-reiser er plassert ut på alle kontor.

I strategisk handlingsplan for 2018, fremkommer følgende miljøtiltak:

- Heve konsernets eksterne informasjon til et nivå som er i tråd med strategien om å være en foregangsbedrift i egen bransje og som gjenspeiler miljøengasjementet.
- Innarbeide konsernets miljøstrategi i alle våre dokumenter som påvirker vår drift og tjenesteleveranse.
- Forsterke det interne miljøfokus gjennom en målsetting om å øke engasjementet, bevisstheten, synligheten og litt strengere kjøreregler for egen adferd.
- Se på muligheten for å utvikle tjenester innenfor regnskapshuset og eiendomsmeglere. Det kreves for øvrig kontinuerlig innovasjon på utvikling av nye tjenester.
- Etablere stilling som energirådgiver for eksternt og intern bruk.

Den digitale utviklingen bidrar sterkt til at konsernet kan arbeide kontinuerlig med å gi kundene gode og effektive digitale løsninger.

2.2 ETIKK

Våre [etiske retningslinjer](#) gjelder for alle våre ansatte og tillitsvalgte, og de er et fundament for konsernets forretningsdrift og strategiske mål. Åpen framferd, gode fellesskapsverdier, strenge krav til oss selv og gode retningslinjer for hvordan vi skal handle i forhold til andre er grunnlaget for å skape tillit.

Konsernet og den enkelte ansatte og tillitsvalgte må opptre med aktsomhet, være ærlige og objektive og lojalt rette seg etter de etiske retningslinjene og de lover og forskrifter som myndighetene fastsetter. De etiske retningslinjene understøtter våre ambisjoner innenfor bærekraft og miljø. I tillegg til lover, regler og konsernets etiske retningslinjer skal de ulike virksomhetene legge vekt på god rådgivning- /regnskapsføring- / eiendomsmeglerskikk.

2.3 ARBEIDSVILKÅR

All vår virksomhet foregår i Norge, og er underlagt norske lover og internasjonale konvensjoner ratifisert av norsk lov. Vi tar hensyn til arbeidstakerrettigheter og grunnleggende sosiale behov. Vi har en personalpolitikk som tar hensyn til ansatte i ulike livsfaser slik at det er god balanse mellom arbeids- og privatliv.

Vi fremmer likestilling blant alle ansatte, uavhengig av kjønn, legning, språk, etnisitet, nasjonal opprinnelse, hudfarge, religion og livssyn.

2.4 MENNESKERETTIGHETER

SpareBank 1 Hallingdal Valdres respekterer grunnleggende menneskerettigheter. Herunder også alle konvensjoner ratifisert gjennom norsk lov, som [FNs menneskerettskonvensjoner](#), [ILOs kjernekonvensjoner](#) og FNs miljø- og korrupsjonskonvensjoner. Dette omfatter de grunnleggende rettigheter som alle mennesker har, og som er regulert av nasjonal og internasjonal lovgivning. Herunder nevnes spesielt retten til rettferdige og gode arbeidsvilkår, lik lønn for likt arbeid, avskaffelse av alle former for diskriminering, urfolks rettigheter og forbudet mot barnearbeid. Dette er krav som gjelder all vår virksomhet i SpareBank 1 Hallingdal Valdres.

2.5 LEVERANDØRER

Vår innkjøpspolicy knyttet til bærekraft er basert på følgende kjerneområder:

- Menneskerettigheter
- Arbeidsforhold
- Miljø
- Hederlig virksomhet.

Vi forventer at leverandørene som et minimum tilfredsstillende og retter seg etter lokale, nasjonale og internasjonale lover, regler og prinsipper, herunder bestemmelser om forhold som lønn, arbeidstid og HMS (Helse, Miljø og Sikkerhet), samt miljø og anti-korrupsjon. Standard vedlegg om samfunnsansvar som ligger til grunn for våre innkjøp gjelder hele SpareBank 1 Alliansen. Les vedlegget [her](#).

Dersom vi eller andre avdekker brudd på vår innkjøpspolicy vil vi ta dette opp med leverandøren med formål om korrigerende tiltak. Dersom det ikke er vilje eller evne til å lukke alvorlige negative avvik vil vi avslutte samarbeidet.

2.6 HVITVASKING OG TERRORFINANSIERING

Økonomisk kriminalitet, herunder hvitvasking av utbytte, undergraver den legale økonomien i ethvert samfunn. Våre ansatte skal ha nødvendig kunnskap for å kjenne igjen kundeforhold og transaksjoner som kan ha som formål å utnytte finansielle systemer til hvitvasking og terrorfinansiering. Dette innebærer å gjøre gode risikovurderinger, samt ha god kunnskap om kunder og formålet med kundeforholdet. Vi etterlever lovkrav og treffer tiltak som har som formål å bekjempe økonomisk kriminalitet og terrorfinansiering.

3 ANSVARLIG FORVALTNING OG ANSVARLIG KREDITT

Våre prinsipper omfatter forvaltningen hos våre fondsleverandører, våre egne investeringer og eierposisjoner samt våre utlån og kreditter.

3.1 VÅRE FONDSLEVERANDØRER - BANKVIRKSOMHETEN

Vi distribuerer fond fra følgende tilbydere: Odin Forvaltning, Skagenfondene, Schroders, DNB, Alfred Berg Fond, Delphi Fondene, Eika Fondsforvaltning, Forte Fondsforvaltning, Holberg Fondene, KLP Fondsforvaltning, Parvest by BNP Paribas Investment Partners, Sector Funds og Storebrand Fondsforvaltning. Hvilke fond vi distribuerer kan endres.

3.1.1 Vår rolle

Som distributør kan vi påvirke gjennom vår forhandlingsmakt ovenfor potensielle fondsleverandører, og gjennom en god og tett dialog med våre kunder. Vi kan ikke selv styre eierskap, men råder over flere virkemidler for å påvirke våre leverandører til å følge opp sine eierposisjoner så virksomhetene tar gode valg. Først og fremst gjennom valg / bortvalg av fondsleverandør og forvalter, dernest gjennom hvordan vi fremmer god etikk, styringsstruktur, samfunnsansvar og bærekraft ovenfor kunden og avslutningsvis ved å direkte anbefale kunder stopp av kjøp og begrunnet anbefaling om hvilke produkter som etter vår oppfatning følger våre prinsipper i dette dokumentet. Vi er villig til å bruke alle disse virkemidlene der vi ser at forvalter ikke tar ansvar eller kan dokumentere sin selskapsoppfølging og at oppfølgingen ikke gir resultater eller får konsekvenser.

SpareBank1 Hallingdal Valdres skal etter gjeldende verdipapirhandellovgivning opptre i samsvar med god forretningskikk, herunder sørge for at kundens interesser ivaretas på beste måte. Videre skal vi være i stand til å anbefale finansielle instrumenter som anses egnet for kunden.

Det følger ellers av Markets in Financial Instruments Directive II («[MiFID II](#)») at verdipapirforetak skal ha prosesser for godkjenning av finansielle instrumenter som tilbys kunder, herunder forståelse for det aktuelle finansielle instrumentet, prosedyrer for å motta nødvendig informasjon fra produktleverandør, forstå karakteristika og identifisere målgrupper for det enkelte finansielle instrument samt sikre at finansielle instrumenter tilbys eller anbefales kun når dette er i kundens interesse.

3.1.2 Organisasjon, kapasitet og kompetanse

Størrelsen på organisasjonen som tilbyr plasseringsprodukter er sammen med kompetansen til forvalterne sentral for å tilby en robust forvaltning. For tilbydere av produkter er en seriøs og robust forvalter en forutsetning for distribusjon gjennom våre kanaler, og en forutsetning for at vi skal ha tillit til at forvalterne følger opp våre krav til etikk og bærekraft i forvaltningen. Vi støtter prinsippene i [FN PRI](#) – prinsipper for ansvarlig investering – i vår forventning til våre leverandører. Videre har vi som et prinsipp at man i fravær av strengere lokal lovgiving som et minimum skal etterleve internasjonale standarder for bransjer og virksomheter.

3.1.3 Vurdering av etikk, miljø, samfunnsansvar og bærekraft i forvaltning

Vi forventer at alle våre fondstilbydere har utarbeidet egne etiske retningslinjer i sin forvaltning og at disse er offentlig tilgjengelige. Vi forventer videre at forvalterne følger opp sin policy innenfor etikk, samfunnsansvar, bærekraft og miljø gjennom aktiv stemmegiving i generalforsamlinger. Dette kravet kan dekkes gjennom tilslutning til overvåkningstjenester som tilbyr oppfølging av ESG-relaterte spørsmål (Environmental, Social and Governance). Mange selskaper opererer med egne eksklusjonslister for selskaper det ikke investeres i. Enkelte, som blant annet [Oljefondet](#) og KLP, offentliggjør slike lister. Andre tilbydere ønsker ikke å utlevere dette, og har ulike sertifiseringsorganer som forestår tredjepartsvurdering av etikk i forvaltning. Vi ønsker åpenhet om etiske vurderinger og etiske valg, og oppfordrer våre leverandører til å være åpen om eksklusjonslister. I tillegg forventer vi fra alle aktive forvaltere at de også bruker mulighetene til å påvirke selskaper gjennom aktivt eierskap.

3.1.4 Åpenhet og påvirkning

For oss er tydelig merking av etiske fond viktig, og vi vil i selvbetjeningsløsninger følge opp med veiledere i vurdering av etisk forvaltning. Vi ønsker åpenhet om eksklusjon fordi vi anser slike lister som et verktøy for å påvirke selskaper til å utbedre avvik. Vi ønsker også åpenhet hos forvalter om utfordringer knyttet til etikk, bærekraft, samfunnsansvar og eierstyring. Vi gjengjelder denne åpenheten om utfordringer med å gi tid til oppfølging av eierpostene, men dette forutsetter at forvalter kan dokumentere at det faktisk er en dialog med selskapet om utbedring av kritikkverdige forhold, og at forvaltere tar konsekvensen ved utvalg av eierpost i tilfeller hvor det ikke skjer forbedring innen rimelig tid. Vi er også opptatt av åpenhet fra det enkelte selskap. Selskapsdokumentene bør inneholde vesentlig informasjon hvordan selskapet jobber med spørsmål knyttet til samfunnsansvar, bærekraft og miljø.

3.1.5 Håndtering av fondsprodukter

Produkthåndtering utføres på vegne av alle SpareBank 1-bankene hvor arbeidet forestås og forvaltes av Spare- og Plasseringsutvalget (SPU). SPU er produkthåndteringsorganet innenfor spare- og plassering i SpareBank 1-alliansen. Hver virksomhet oppfordres til å ta utgangspunkt i de prosesser og dokumentasjon som forvaltes av SPU. SpareBank 1-bankene kan i denne sammenheng derfor utnytte verdien av allianseprosessene med hensyn til kompetanse og i forhold til effektivitet.

Styringsdokumentene på alliansenivå er veiledende for oss. Vi gjennomfører på egen hånd selvstendige og formaliserte vurderinger av produkt- og distribusjonsstrategi, og vi tar ansvar for at fondsproduktene som vi distribuerer er lovlige, og at salg og markedsføring skjer i henhold til de lover, regler eller standarder som gjelder.

3.1.6 Operativ produkthåndtering

Den operative produktshåndteringen tar utgangspunkt i produktgodkjenninginstruksen ved inntak av nye produkter. Produkthåndteringsinstruksen beskriver hvilke rutiner som skal følges når SpareBank 1 skal godkjenne nye produkter. Fondsseleksjon er en prosess hvor SpareBank 1 selekterer de best egnede produktene til en forhåndsdefinert målgruppe. I siste fase foretas det en løpende revisjon av SpareBank 1s produkter, med fokus på en faglig vurdering av kvaliteten på produktene. Dette er beskrevet i egne revisjonsrapporter.

3.1.7 Prosess for vurdering av produkter

SPU-fag (fagressurser utnevnt av SPU) skal foreta den første vurderingen av produktet. Dette skjer som hovedregel etter ønske fra SpareBank1-bankene. Alternativt gjøres vurderingen når tilbydere av investeringsløsninger/finansielle instrumenter har presentert disse for en eller flere av medlemmene i SPU.

- Ikke-komplekse produkter fra eksisterende leverandører, som ønskes distribuert av virksomhetene, vil kartlegges i henhold til vedtatt metodikk, før produktet kan godkjennes for distribusjon.
- Ikke-komplekse produkter fra helt nye leverandører, som ønskes distribuert av virksomhetene, skal kartlegges i henhold til samme metodikk. I tillegg er det krav om at det må gjennomføres en kvalitativ kartlegging av leverandøren før produktet godkjennes for distribusjon.
- Komplekse/transaksjonsorienterte produkter, som warrants, opsjoner og lignende, krever en mer omfattende gjennomgang og dokumentasjon enn produkter tilhørende ovennevnte kategorier. Dette skyldes at produktenes risiko og avkastningsegenskaper er betydelig mer krevende å forstå. I tillegg skal produktet behandles i SPU, hvor endelig vedtak fattes.

Dokumentasjonen av disse vurderingene skal til enhver tid foreligge i en egen excel-mal tilhørende dette dokumentet («Mal Produktgodkjenning.xls»). SPU skal løpende orienteres når endelig vurdering av nye spareprodukter foreligger.

3.1.8 Kvalitative kriterier ved vurdering av nye og eksisterende spareprodukt

Det skal innhentes MiFID-spesifikke opplysninger om produktene. Disse er formalisert i malen «EMT», som alle produsenter av finansielle instrumenter er forpliktet til å fylle ut. Malen består av til sammen 66 spesifikke datapunkter som beskriver (1) generell produktinformasjon, (2) opplysninger som er relevant for å identifisere målgruppen til produktet, (3) egnet distribusjonsstrategi for produktet og (4) produktkostnadene. Denne malen innhentes direkte fra produsenten og/eller ved hjelp av Morningstar Direct.

Når denne produktinformasjonen er innhentet, skal den dokumenteres i excel-dokumentet «Mal Produktgodkjenning.xls» for vurdering.

3.1.9 Øvrig oppfølging

Enkelte produkter kan ha en struktur eller et mandat som anses som avvikende fra tradisjonelle «long-mandat». Dette kan være i form av at produktet er et generasjonsprodukt, innehar en spesiell ESG-profil eller har anledning til å ta short-posisjoner.

I tillegg kan enkelte produkter ha en avvikende honorarstruktur, ved at de tar betalt i form av et variabelt honorar. Disse produktene er dokumentert ytterligere i dokumentet «Utvidet kartlegging av

produkt og leverandør v.xx.doc». Denne dokumentasjonen vil igjen brukes av virksomheten for egen opplæring, men også for at de skal være i stand til gjøre egne vurderinger med hensyn til hvilke produkter de ønsker å distribuere. Denne informasjonen skal oppdateres minimum en gang i året.

3.1.10 ESG (Environmental, Social and Governance)

Det finnes ikke en predefinert standard for beste bærekraftmetode. Det er likevel satt et krav til at produsenten skal ha tilfredsstillende retningslinjer knyttet til ESG-praksis. Som et minimum må produsent overvåke og følge opp brudd på oljefondets eksklusjonsliste. I tillegg må produsent ei heller være i strid med de til enhver tid gjeldende FN prinsipper for bærekraft.

Som distributør støtter SpareBank1 Hallingdal Valdres seg på de kriterier, vurderinger og utvelgelser som blir gjennomført i SPU.

3.2 VÅRE EGNE INVESTERINGER OG EIERPOSISJONER

Det er spesielt viktig for oss som konsern å ta ansvar for bærekraft i investeringer i andre selskaper. Dette være seg i form av aksjer, obligasjoner, verdipapirfond, ansvarlig kapital eller direkteinvesteringer. Vi er forpliktet til å gjøre det vi kan for å støtte opp om [FNs bærekraftmål](#), og vi er opptatt av at selskaper vi investerer i utøver en bærekraftig forretningsdrift, dvs. forvalter deres miljø, sosiale og selskapsstyring/eierskapsstyring i henhold til gjeldende standarder og krav.

Vi støtter prinsippene i [FN PRI](#) – prinsipper for ansvarlig investering – i alle egne investeringer, og skal påvirke så de etterleves også i felles investeringsbeslutninger.

Det er ikke tilstrekkelig at et selskap tilslutter seg retningslinjer og regler på området. Selskapet må på forespørsel kunne dokumentere at forvaltningsregler følges.

Alle som er involvert i investeringsbeslutninger knyttet til konsernets egen eller SpareBank 1 Alliansens investeringsbeslutninger skal kjenne våre prinsipper. De er styrende for hva vi investerer i og hvordan vi skal opptre og påvirke i felles investeringsbeslutninger i selskaper der vi ikke selv har en dominerende posisjon.

En vesentlig del av konsernets verdipapirbeholdning i andre selskaper forvaltes av ekstern forvalter. Konsernet stiller samme krav til forvalters investeringsvalg når det gjelder bærekraftige investeringer som om aktiviteten skjer i egen regi. Dette nedfelles i avtalen med forvalter.

Forvalter må kunne dokumentere at forvaltningen utføres i henhold til konsernets krav til bærekraftige investeringer.

3.3 ANSVARLIG KREDITT - BANKVIRKSOMHETEN

Det er spesielt viktig for oss som lokal aktør å ta ansvar for bærekraft i investeringer. Vi er forpliktet til å gjøre det vi kan for å støtte opp om FNs bærekraftmål, og vi er opptatt av at selskaper vi låner penger til tar har en ansvarlig forvaltning av viktige naturressurser der dette er aktuelt i forretningsvirksomheten.

Vi støtter prinsippene i [FN PRI](#) – prinsipper for ansvarlig investering, og skal påvirke så de etterleves også i investeringsbeslutninger hos kunder vi yter finansiering til. Det er ikke tilstrekkelig at et selskap

tilslutter seg retningslinjer og regler på området. Selskapet må på forespørsel kunne dokumentere at forvaltningsregler følges.

Alle som er involvert i kredittgivning til næringsvirksomhet skal kjenne våre prinsipper. De er styrende for hva vi låner penger til. I tillegg til en vurdering av nye kunder, nye investeringer og fornyelse av engasjement, vil vi ha rutine for minimum årlig gjennomgang for rådgivere involvert i utlån om vår holdning til etikk, sosialt ansvar, eierstyring og bærekraft.

3.3.1 Førende prinsipper for etikk, bærekraft, eierstyring og sosiale forhold i virksomhetene

Mange av de minstekravene og forventningene vi har er regulert i norsk lov. Vi vurderer å innføre krav om at låntaker (næringsliv) avgir en erklæring hvor de bekrefter at de etterlever norsk lov, krav til åpenhet om reelle rettighetshavere og krav til arbeidstageres rettigheter og arbeid mot hvitvasking. Vi skal samtidig gjøre en ekstra vurdering der selskapene er involvert i en eller flere bransjer spesifikt berørt i våre etiske prinsipper, eller der det er snakk om finansiering av grenseoverskridende virksomhet eller virksomheter i en verdikjede der det er kjent risiko for brudd på våre prinsipper for etikk, bærekraft, eierstyring, miljø eller sosiale forhold. Alle rådgivere og ansvarlige for investeringsbeslutninger skal kjenne denne rutinen, og har et selvstendig ansvar for å dokumentere sine kontroller og kontrolltiltak der det er spesiell risiko knyttet til geografi eller bransje, eller spesielle risikoforhold knyttet til virksomheten. Risikovurderingen og innhenting av nødvendig dokumentasjon skal redusere vår egen forbrudd med våre prinsipper.

Vi avstår fra investeringer, og låner ikke ut penger til selskaper som ikke er åpne om eierstrukturer, og som ikke har rutiner som sikrer at de i sin rapportering redegjør for hvor mye de betaler i skatt i alle land der de har virksomhet. Vi etterlever [Wolfsberg-prinsippene](#) som en minstandard på de områdene hvor det ikke er etablert egne og strengere norske lov og forskriftskrav som internasjonal skatt og handel. Vi har etablert strenge kriterier for arbeid med å motarbeide hvitvasking og skjulte eierforhold og transaksjoner egnet for å hvitvaske. Vi har som finansinstitusjon også et utvidet krav til rapportering av alle transaksjoner som kan mistenkes å være del av hvitvasking, og har etablert løpende rutiner for å avdekke dette. Vi vil heller aldri selv bidra i rådgiving knyttet til plasseringer som har med formål å unndra skatt, og kan ikke distribuere tjenester fra andre rådgivere i den hensikt å tilskynde skatteunndragelse eller hvitvasking.

Selskapene vi finansierer skal ikke være involvert i korrupsjon, eller handlinger egnet til å fremskynde korrupsjon eller hindre avdekking av korrupsjon. Dette vil bli inntatt som en del av egenerklæringen. Vi forventer at det hos større selskaper vi investerer i eller låner penger til er etablert tilfredsstillende kontroll- og styringssystemer som utløser tiltak ved mistanke om korrupsjon, varslingsrutiner for intern varsling av mistanke om korrupsjon og tydelige krav til etterlevelse av de samme kriteriene for sine leverandører og underleverandører.

Som et minstekrav skal grenseoverskridende virksomheter vi finansierer eller har eierposisjoner i etterleve FN sine krav til etisk eierskap ([FN PRI](#)). Vi forventer videre at selskapene følger opp sine leverandører og investeringer i forhold til [FN sine prinsipper for beskyttelse av menneskerettigheter](#) (PRR). SpareBank Hallingdal Valdres har satt opp egne mål for utslipp og karbonavtrykk, og er opptatt av at selskaper vi finansierer i eller investerer i bidrar til å etterleve [Montréal Carbon Pledge](#) slik at samlet globalt utslipp reduseres. Selskaper som investerer, har datterselskaper eller har leverandører i land hvor lokal lovgiving er mindre streng enn internasjonale prinsipper og avtaler har et spesielt ansvar for å bidra til at selskapene setter egne krav som minst etterlever disse.

Våre prinsipper for miljø, etikk, samfunnsansvar og bærekraft

Vi ønsker at våre kunder skal integrere hensyn til etikk, bærekraft, miljø og eierstyring i alle sine vurderinger i tillegg til aktivt å følge opp og bidra til å utvikle standarder videre gjennom å stille kritiske spørsmål til dokumentasjon av oppfølging fra sine leverandører.

Vi har som konsern som primært finansierer små norske virksomheter et spesielt ansvar for rådgiving og bevisstgjøring av selskaper i forhold til temaene etikk, bærekraft, eierstyring og miljø. Vårt mål er å være en positiv bidragsyter, og en god sparringpartner for å øke bevisstheten om disse problemstillingene også i disse små virksomhetene som kanskje ikke ser på seg selv som del av en større global verdikjede. Vi vil bruke vår sterke lokale posisjon, og vår attraktivitet som konsern til å gjøre vårt for å påvirke gjennom de kanaler vi har.

Vi har også for alle bransjer et absolutt krav om at menneskerettigheter etterleves, og at arbeidere sikres jobbtrygghet og medbestemmelse.

Vi vil følge opp våre kunder og våre eierinteresser gjennom:

1. Søke å ikke ta eierposisjoner eller yte lån til selskaper som ikke etterlever våre prinsipper, og medta forbehold om oppfølging og konsekvens ved avvik (covenants) i finansiering der selskapene driver i bransjer, land og regioner med spesielt høy risiko
2. Innarbeide en egenerklæringskontroll og kreve ytterligere dokumentasjon når vi får kunnskap om at kunder eller at våre eierinteresser ikke klarer å følge våre førende prinsipper.
3. Ta konsekvensen av avvik som ikke følges opp gjennom å ikke fornye eller forlenge lån, eller avvikle eierposisjoner.

3.3.2 Spesielt om selskaper der vi gjennom restrukturering overtar eierposisjoner

Som kredittgiver kan vi komme i situasjoner der vi uten aktivt å foreta investeringer tiltrer pant i virksomhet vi selv ikke ville valgt å investere i. Der vi på denne måten trer inn i eierposisjoner, påtar vi oss samme ansvar som en forvalter i aktivt å bruke eierposisjonen for å påvirke selskapet til å etterleve våre prinsipper for bærekraft, etikk, eierstyring og sosialt ansvar. Vi skal se en positiv utvikling i selskapets vilje til å etterleve våre prinsipper for å kunne opprettholde vår eierposisjon. Slike eierposisjoner skal følges opp særskilt.

4 VÅRE KRAV OG FORVENTNINGER TIL ENKELTBANSJER

Våre forretningsforhold omfatter alle avtaler vi som konsern inngår på kunde eller leverandørsiden. Våre forventninger til enkeltbransjer er altomfattende – nasjonalt og globalt, men vår policy på de ulike forretningsområdene er ytterligere begrensende på hvorvidt vi gjør forretninger tilknyttet den enkelte bransje og mht geografisk utbredelse.

Vi har som klart premiss for inngåelse og opprettholdelse av forretningsforhold at våre avtaleparter oppfyller de krav vi setter til enkeltbransjer. På enkelte områder vil dette være absolutte krav, på andre en målsetting om å påvirke våre avtaleparter til bærekraft gjennom dialog.

Grove eller vesentlige brudd på våre forventninger eller krav vil medføre varsel om avslutning av forretningsforholdet.

4.1 OMSTRIDT VÅPENPRODUKSJON, PORNOINDUSTRI OG TOBAKKSINDUSTRI

For oss er lovlige bransjer som pornoindustri, tobakksindustri, deler av våpenindustrien og arbeidsvilkår som strider mot internasjonale prinsipper omfattet av det vi oppfatter som brudd på etiske normer. For våpenindustri gjelder dette selskaper som produserer våpen som ved normal anvendelse innebærer krenkelse av grunnleggende humanitære prinsipper. Vi tar herunder aktivt avstand fra produksjon, vedlikehold av og handel med klasevåpen og antipersonellminer, samt selskaper som utvikler og produserer sentrale komponenter til kjernevåpen, biologiske våpen og kjemiske våpen. Hvis det skulle være aktuelt vil vi kreve at selskaper har policy for å sikre at det ikke foregår eksport av våpen til områder hvor det er kjent at det foregår krenkelser av menneskerettigheter, eller til land som på grunn av utbredt korrupsjon, borgerkrig er stor sannsynlighet for at våpnene kan havne i slike områder. Videre at man ikke profitterer på salg av våpen til land hvor våpeninvesteringer går ut over dekning av innbyggernes primære behov. Slike områder og land vil som et minimum være definert som land som er omfattet av våpenembargo vedtatt av FN, EU eller USA.

4.2 UTNYTTE KRISER ELLER SÅRBARE INDIVIDER

Vi har i tillegg en klar policy om at selskaper ikke skal utnytte kriser, avhengighet eller spesiell sårbarhet hos enkeltindivider eller samfunn. Vi ønsker at leverandører hvor dette er aktuelt, skal ha en policy som ivaretar dette på områdene gambling og pengespill, ansvarlig utlånspraksis for lån ytt til utsatte husholdninger og en policy knyttet til oppfølging av selskaper som bedriver grov overprising av nødvendige varer, medisiner og utstyr i forbindelse med krisesituasjoner. Grov overprising av medikamenter for behandling av alvorlig sykdom eller tilstand.

Selskaper vi samarbeider med skal heller ikke profittere på krig, katastrofer eller konflikter. Dette innebærer at de ikke skal bidra med tjenester eller leveranser som de med normal aktsomhet burde skjønt kunne bidra i brudd på internasjonale konvensjoner om behandling av sivilbefolkning eller krigsfanger. Vi tar også avstand fra leveranse av varer og tjenester som kan knyttes til folkerettsstridige og illegale okkupasjoner med unntak for varer og tjenester nødvendig for å sikre sivilbefolkningen i slike områder.

4.3 LIKESTILLING OG BARNEARBEID

Vi forventer at selskaper respekterer menneskers rettigheter til lik behandling og verdighet. Dette innebærer at man ikke forskjellsbehandler eller gir ulike muligheter basert på alder, kjønn, religion eller seksuell legning. Vi forventer også at man ved ansettelse av mindreårige tar ansvar utover minstekrav til forbud mot barnearbeid, men også respekterer at dette er en sårbar gruppe med rettigheter etter barnekonvensjonen. Arbeidsgiver må også tilrettelegge for utdanning. Utdanning er et av de viktigste grepene for å utjevne forskjeller, og tilgang til utdanning er en rettighet for unge.

4.4 GRUVEDRIFT

I gruvedrift er det et styrende prinsipp at inngrep i naturen skal minimeres, og at man uavhengig av lokal lovgiving skal ha planer for rensing av utslipp og for tilbakeføring av natur og utbedring av naturinngrep etter avvikling av en gruve. Vi stiller også krav til at avrenning og miljøfarlig avfall skal håndteres forsvarlig, og at de ansatte skal ha gode arbeidsforhold som gir lav helserisiko. Inngrep i naturen må også gjøres på en slik måte at urfolks rettigheter og muligheter til å videreføre tradisjonell levestil ikke forstyrres unødvendig. Det skal også vises spesiell varsomhet i områder der det er spesielt sårbar natur, og gruvedrift skal unngås i områder hvor det ved ulykker eller ytre påvirkning kan lede til uopprettelig skade på miljø.

4.5 KULLKRAFT, KULLUTVINNING OG ANNEN KONTROVERSIELL ENERGIPRODUKSJON

Det finnes så store kullreserver i verden at det å utvinne kullet og forbrenne det alene er nok til å ødelegge klimaet. Oljefondets eksklusjonsliste er en målestANDARD for å ekskludere selskaper med en høy andel av inntekter eller virksomhet knyttet til kullkraft. Det er ikke tilstrekkelig at selskaper tilpasser sin selskapsstruktur til å oppfylle dette maksimalkravet til 30% av inntekter eller virksomhet knyttet til kullkraft. Vi forventer at forvaltere vi distribuerer produkter fra ikke investerer i selskaper som aktivt omgår eksklusjonskriterier ved strukturell tilpasning, og at de deler målsetningen om å faktisk å redusere andelen kullkraft og avhengighet av kullkraft også i selskaper som ligger innenfor Oljefondets grenser for andel kullkraftrelaterte inntekter og virksomhet. Dette innebærer å bruke eiermakt til aktivt å påvirke selskaper til å investere i alternative energiproduksjonsmetoder, rensing og plan for erstatning av kullkraftproduksjon med andre og rene kilder til energiproduksjon.

Vi ønsker at selskaper skal jobbe for å utelukke kontroversielle energikilder som kjernekraft og stiller krav om at vannkraftverk skal oppfylle de syv prinsippene til World Commission on Dams.

4.6 BÆREKRAFTIG LANDBRUK OG SKOGDRIFT

For skogdrift og landbruk skal drift legges opp slik at jord og vannressurser ikke utarmes, og at det skal etableres tilgang til vann og viltkorridorer. Urfolk sine rettigheter til å sameksistere med organisert landbruk skal også ivaretas.

For skogdrift og annen industri med tømmer som råstoff har vi krav om bærekraftig utnyttning av ressurser, og ønsker ikke å formidle fond som har eierandeler i industri som hogger urskog eller driver tømmerdrift på en måte som ikke sikrer bærekraft. Biobrensel må produseres på en måte som tilfredsstiller [RSB-standarden](#). Avlinger skal være bærekraftig, og virksomheter som produserer avlinger som har spesielt høyt forbruk av vann, som utarmer jord eller som har annen svært negativ innvirkning på lokalt økosystem skal ha en tydelig strategi for hvordan disse eksternalitetene avbøtes.

Det skal være truffet tiltak for å hindre avrenning og utarming av jordsmonn gjennom etablering av soner uten oppdyrking mot vannkilder, hav og elver.

Landbruk og skogbruk skal sikre tiltak for å minimere sprøyting og alltid bruke de kjemikalier som gir minst miljøeffekt og jobbe for reduksjon av kjemikaliebruk.

Vi krever at der det ikke er innført strengere lokal lovgiving skal dyretransporter begrenses til maksimum åtte timer, at bruk av svært trange bur og båser ikke skal forekomme og at dyr har rettigheter uttrykt gjennom de fem friheter ([Five Freedoms](#)).

4.7 VANNVERN

Før et firma starter virksomhet i et område med kjente utfordringer knyttet til vanntilgang, eller hvor inngrep kan forventes å ha stor innvirkning på vannstand i elver og nivå på grunnvannstand skal selskapet gjennomføre en analyse av mulige konsekvenser. Virksomhet som forbruker store vannressurser skal ikke etableres i områder og regioner med kjent vannmangel, og hvor etableringen er i konflikt med retten til tilgang til rent vann for lokalbefolkning.

4.8 VERN AV NATURMANGFOLD

Vi stiller oss bak krav om beskyttelse av truede plante- og dyrearter som står oppført på [IUCN sin rødliste over truede arter](#), og av områder som står på [UNESCOS verdensarvliste](#) (World Heritage List), eller våtmarker registrert i [Ramsarkonvensjonen](#). Vi forventer at selskaper som driver virksomhet i områder som truer plante- og dyrearter med krav om beskyttelse tar hensyn til dem og minimerer

inngrep i naturen. Vi investerer ikke i, eller finansierer selskaper som er involvert i handel med dyre- og plantearter som bryter mot [CITES](#) sine krav, eller som truer bestander av rødlistede arter.

4.9 FISKERI

Ansvarlig drevet fiskeri er en av våre viktigste fornybare ressurser, og vi forventer at forvaltere tar avstand fra selskaper som profiterer på fiskemetoder som rammer truede arter og fiskestammer. Samtidig forventer vi at selskaper innen fiskeri søker sertifisering og medvirker til samarbeid om felles forvaltning av fiskestammer, og til å innrette seg etter slik regulering. Vi forventer også at fiskeforedlingsindustri søker å kjøpe råvarer fra slike ansvarlige leverandører, og bidrar til samarbeid om miljøsertifisering.

4.10 GENMODIFISERTE ORGANISMER

Vi har også en grunnleggende negativ holdning til genmodifiserte organismer, og virksomheter som bruker råvarer fra landbruk hvor det er utbredt bruk av GMO skal angi andel av råvarer med usikkert opphav til forbrukere. Vi ønsker at forvaltere oppfordrer til reduksjon av andel råvarer basert på genmodifiserte planter og organismer.

4.11 MILJØGIFTER

Selskaper som er involvert i produksjonsprosesser, eller som produserer produkter som inneholder miljøgifter skal treffe tiltak for å bidra til innsamling og forsvarlig destruering av rester og avfall fra produktene, for å redusere innhold av miljøgifter gjennom å finne alternative produksjonsprosesser og for på annen måte å redusere den negative miljøpåvirkningen av sin produksjon.

4.12 OPPDRETTSNÆRINGEN

For oppdrettsnæring har vi en forventning om at forprodusenter skal arbeide for å øke andelen av plantebasert råstoff i for, og at fiskefor fra marine ressurser skal være fra bærekraftige kilder. Videre at forprodusenter gjør sitt ytterste for å minimere karbonavtrykk av drift og transport av råvarer, og at de stiller krav til utslippsreducerende tiltak hos sine leverandører. Videre er vi opptatt av at forprodusenter er åpne om andel råvarer som er fra genmodifiserte organismer, og vi forventer at selskapene arbeider for å redusere denne. Oppdrettsnæring har også et ansvar for påvirkning av lokale biotoper og forurensning til omkringliggende områder gjennom utslipp av organisk avfall og påvirkning av tetthet på parasitter og fiske sykdommer. Videre kan uansvarlig oppdrett medføre rømning av fisk som igjen kan true lokale fiskestammer gjennom kryssparring eller gjennom ødeleggelse av gyteplasser. Ansvarlige oppdrettselskaper tar aktivt stilling til sin påvirkning av lokale biotoper, smittepress på lokale fiskestammer, medisinbruk og rømning. Vi forventer at selskapene aktivt jobber for å redusere slike negative ringvirkninger på sitt lokalmiljø, og at de ikke utnytter lokale svakheter i lovgiving i jakt på økt lønnsomhet på bekostning av sitt ansvar. Vi forventer at selskapene omtaler disse problemstillingene, og hvordan de aktivt jobber for forbedring i sine årsrapporter.

4.13 BÆREKRAFTIG FINANSIERING

For finansnæring og finansieringsselskap, samt i obligasjonsinvesteringer har vi et utvidet bærekraftbegrep som også omfatter ågervirksomhet og overdrevet profitt i forbindelse med kriser. Dette innebærer kritisk vurdering av selskap involvert i finansiering av personer i betalingsproblemer, krav til at kundene skal kunne forstå vilkår og et spesielt fokus på kredittsalg og kreditttyting i utviklingsland. Kredittyttere og finansinstitusjoner skal etterleve lokale regler og retningslinjer for forbrukervern, og i mangel av slike lokale reguleringer følge internasjonale standarder. Videre skal finansforetak avstå fra å finansiere prosjekter og bedrifter som bryter mot grunnleggende krav til

menneske- og arbeidstakerrettigheter, eller som skader miljø eller bryter mot urfolks rettigheter. Der det foretas finansiering av prosjekter hvor det ut fra bransje eller land kan foreligge stor risiko for slike brudd skal banker og finansinstitusjoner medta vilkår om etterlevelse av disse kravene i sine låneavtaler.

4.14 ØKT ANDEL SERTIFISERT GJELD OG GREEN BONDS

Vi ønsker at obligasjoner skal merkes med sertifiseringsordninger for bærekraft, og at fond som investerer i obligasjoner skal være pådrivere for miljømerking og sertifisering av lån i relevante sertifiseringsordninger for å sikre fokus på arbeidet med å øke miljøstandarder. SpareBank 1 Boligkreditt AS var først ute i Norge med et godkjent grønt obligasjonslån i markedet.

4.15 EIENDOMSELSKAPER OG EIENDOMSUTVIKLING

For selskap som investerer i eiendom skal vi være en pådriver for større oppmerksomhet på rutiner for å sikre reduksjon av energibruk og sertifisering av bygg for å redusere utslipp. Vi løfter opp muligheten for å ta inn miljøregnskap og mål om reduksjon av klimautslipp. Vi forventer at store konsern som forvalter eiendom støtter opp om utvikling av sertifiseringsordninger for å sikre reduksjon av slike utslipp som [ISO 14001](#).

I utvikling av eiendom kan det oppstå konflikter knyttet til eierskap til land og eksisterende leietageres eller beboeres interesser. Her forventer vi en særlig forsiktighet og ansvarlighet i forhold til balansen mellom profitt og ivaretagelse av de som bebor grunn eller boliger når disse utgjør en sårbar gruppe.

4.16 TRANSPORT OG LUFTFART

For transportselskaper og luftfart forventer vi at selskapene aktivt søker teknologi, og investerer i tiltak som reduserer utslipp og negativ miljøpåvirkning.

4.17 ENERGIPRODUKSJON OG REN ENERGI

Vi forventer at alle bransjer og virksomheter tar et eierskap til utfordringer knyttet til klima og har en politikk knyttet til bruk av ren energi og energiøkonomisering for å redusere karbonavtrykk. For selskaper innen energiproduksjon forutsetter vi at de tilslutter seg internasjonale avtaler for å fremme produksjon av ren og grønn energi, og at de tydelig beskriver sin rolle og sitt spesielle ansvar for miljø i sine styringsdokumenter.

4.18 SKOG OG TØMMERINDUSTRI

Vi forventer at aktører innen tømmerindustri inkludert papir, papirmasse og trevarer enten er sertifisert i henhold til [FSC](#) sine krav til verdikjede, eller aktivt jobber med å oppfylle krav for slik sertifisering. Vi forventer også at alle internasjonale /multinasjonale selskaper rapporterer bærekraft etter [GRI G4](#) eller tilsvarende rapporteringsretningslinjer. Selskaper med stor påvirkning av skog gjennom hogst eller annen utbygging skal rapportere sitt fotavtrykk i forhold til kravene i [FFD prosjektet](#).

5 VEDLEGG

5.1 AKTUELLE LINKER

Her er samlet de linker som er benyttet og vist til i dokumentet.

[A Corporate Accounting and Reporting Standard](#)

[CITES](#)

[FN's bærekraftsmål](#)

[FN's menneskerettighetskonvensjon](#)

[FN's prinsipper for ansvarlig investering – FN PRI](#)

[Forest Footprint Disclosure \(FFD\)](#)

[Forest Stewardship Council](#)

[GRI G4](#)

[ILOs kjernekonvensjoner](#)

[ISO 14001](#)

[MiFID II](#)

[Montreal Carbon Pledge](#)

[OECDs miljøutsyn til 2030](#)

[Oljefondets eksklusjonsliste](#)

[Ramsarkonvensjonen](#)

[RSB-standarden](#)

[The five freedoms of animal welfare](#)

[The IUCN red list of threatened species](#)

[UNESCOs verdensarvliste](#)

[Wolfsberg-prinsippene mht AML/KYC](#)